

मूलदेवशशिदेवो व मूलदेवशशिदेवोपाख्यानप्याखंया ख

त्रैलोक्यमान बनेपाली*

सार

पञ्चविंशति सफूया नीनिगू बाखंयात हे लिधंसा दय्का जगतप्रकाश मल्लं मूलदेवशशिदेव प्याखं च्वःगु खः । पुलांगु बाखंया धुरत ब्रम्हु पात्रयात व अनङ्गसेनापिंत मूपात्र दय्का च्वयातःगु थुगु पूधाःप्याखं जगतप्रकाश मल्लं ने.सं. ७९२ पाखे नेपालभाषां च्वयातःगु खः । पूर्विय साहित्यया सिद्धान्तयात कःघाना च्वयातःगु थुगु पूधाः पाखनय् सर्वसाधारण मनूतय्त मूपात्र छयलाः च्वयाः यिमिगु चरित्रयात क्यनेगु कुतः याःगुलिं सामाजिक यथार्थ प्रवृत्ति छयलाः आधुनिकताया पहः हय्त कुतः यानातःगु दु । थ्व जगतप्रकाश मल्लया कृतिं प्रभावित जुयाः वया हे छय् भूपतीन्द्र मल्लं ने.सं. ८२६ सालय् मूलदेवशशिदेवोपाख्यान नांया मैथिली भासं पूधाः प्याखं च्वल । प्याखनय् निर्देशन वाक्य धाःसा नेपालभाषां च्वयातःगु दु । थ्व मूलदेवशशिदेव व मूलदेवशशिदेवोपाख्यान निगू पूधाः प्याखनय् खनेदुगु ज्वःलाःगु व पाःगु विषययात थन न्ह्यःब्वयातःगु दु । विशेष यानाः निगू पूधाः प्याखं दथुइ विषयवस्तु, बाखं, पात्र, भाषा, दृश्य-विभाजन, साङ्गीतिक विश्लेषण यानातःगु दु । थुकिया लिधंसाय् जगतप्रकाश मल्लया मूलदेवशशिदेव पूधाः प्याखंया अनुवाद भूपतीन्द्र मल्लया मूलदेवशशिदेवोपाख्यान मखु तर वहे बाखं, वहे पात्र, वहे परिवेशयात छयलातःगुलिं यक्व प्रभावित पूधाः प्याखं खः धकाः धाय्फे धाःसा अनुवाद यानातःगु मखु ।

किंयः खंयः – प्याखं, मूलदेव, शशिदेव, अनङ्गसेना, नेपालभाषा, मैथिलीभाषा ।

१. म्हसीका

मूलदेवशशिदेवोपाख्यान' अति लोकंहाःगु प्याखं खः । थुगु प्याखं भूपतीन्द्र मल्लं नेपालसंबत् ८२६ य् च्वयातःगु खः (मल्लः८२६ः६०ख) । थ्व हे विषयय् भूपतीन्द्र मल्लया बाज्या जगतप्रकाश मल्लं थःगु जीवन कालय् नेपालभाषाय् 'मूलदेवशशिदेव' (ने.सं. ७९२) नां छुनाः च्वयातय् धुकूगु खः (तुलाधर, १९३२ः१) । भूपतीन्द्र मल्ल वहे प्याखपाखें प्रभावित जुयाः मैथिली भाषं थुगु सफू च्वःगु खः । थुगु प्याखनय् स्वंगू अध्यायय् नीन्यागू लु तथाः च्वयातःगु दु । लोकबाखनय् अति प्रचलित धूर्त ब्रम्हुतकथं लोकंहानाच्चपिं मूलदेव, शशिदेवयात मूपात्र दय्काः च्वयातःगु दु ।

मैथिली नाटक 'मूलदेवशशिदेव'या प्याखंया बारे उलि यक्व चर्चापरिचर्चा जूगु मनुनि ।

डा. चन्देश्वर शाहजुं 'मल्लकालीन मैथिली नाटक' सफुती थुगु सफूया छुं अंश देवनागरी लिपि मैथिली भाषां चर्चा यानातःगु दु । सुं सुं. च्वमिपिसं सफूया नांजक न्हयथनातःगु दु । तर थुगु प्याखंया आधार जगतप्रकाश मल्लया 'मूलदेवशशिदेव' जूगुलिं व प्याखंया बारे यक्वसिनं चर्चा परिचर्चा याय्धुकूगु दु ।

– 'मूलदेवशशिदेव' प्याखंबारे दकलय् न्हापां चर्चा याम्ह जर्मन नागरिक Brinkhaus, Horst सं खः । वय्कलं JAGATPRASA MALLS MULDEVASASIDEVAYAKHYANA NATATAKA (Nepari Drama) धकाः ने.सं. १९०७ (सन् १९८७) य् सफूया कथं पिकाय्धुकूगु दु । उगु सफूतिइ जवगु पौलय् रोमन लिपि छ्ंयलाः नेपालभाषां लिप्यान्तर यानातःगु दु धाःसा खवय् जर्मन लिपि छयला जर्मन भाषां हे उगु प्याखं लिप्यान्तर यानातःगु दु । 'मूलदेवशशिदेव' बारे विस्तृत विवरण न्ह्यःब्वःगु व सफू दुयंक अध्ययन अनुसन्धान यानाः पिकयातःगु दु ।

*प्राध्यापन, पाटन संयुक्त क्याम्पस, नेपाल भाषा विभाग ।

- चन्देश्वर शाहं मैथली नाटक परम्परा अध्ययनया सिलसिलाय् भूपतीन्द्र मल्लं च्वयातःगु ‘मूलदेवशशिदेवोपाख्यान’या बारे छुं च्वयगु कुतः यानातःगु दु । उगु सफुती पुष्पाञ्जली वाक्यय् थुकथं च्वयातःगु खनेदत
- ‘इति मूलदेवशशिदेवोपाख्यान नाटके तृतीयोऽंकः समाप्त ॥ शुभ ॥ संवत् ८२६ जेष्ठ वदि ५ (शाह, १११९:७८) ॥’ जगतप्रकाश मल्लं च्वयातःगु ‘मूलदेवशशिदेवोपाख्यान’या चर्चा धाःसा तःम्ह समालोचकपिसं यानातःगु खनेदु ।
- जगतप्रकाश मल्लं च्वयातःगु ‘मूलदेवशशिदेव’यात सरस्वती तुलाधरजुं सम्पादन यानाः नेपालसंबत् ११२० य् नेपालभाषाय् पिकयादीगु दु । प्याखंयात नीगु लु तयाः उगु पूर्णाङ्की प्याखं दय्कातःगु दु । प्याखंया बाखं उगु सफुतिइ न्ह्यःव्वया देवनागरी लिपिइ बियातःगु दु ।
- डा. चुन्दा बज्राचार्यजुं जगतप्रकाश मल्लया ‘मूलदेवशशिदेव’बारे जर्मन नागरिक होस्ट ब्रिङ्खौस (Horst Brinkhaus) भाजुं सम्पादन व जर्मनभाषां अनुवादया नापं जर्मनभाषां हे भूमिका च्वयाः पिथंगु अलय् सरस्वती तुलाधरं सम्पादन यानाः पिथंगु दु धकाः च्वयादिगु दु (बज्राचार्य, ११२९:४५)।
- डा. चुन्दा बज्राचार्य नेपालभाषाया पुलांगु प्याखंबारे व्यापक चर्चा यानाः पुलांगु प्याखंया पृष्ठभूमि, विशेषता व विविध खं न्ह्यथनादीगु दु । उगु लेखय् ‘ख्वपया जुजु जगतप्रकाश मल्लया ‘मूलदेवशशिदेव’ न्हापांगु पूर्णाङ्की प्याखं खः’ धकाः च्वयादीगु दु (बज्राचार्य, १११९:३१)।

मूलदेवशशिदेवबारे च्वयातःगु निगू सफूया बारे ज्वःलाःगु व पाःगु बारे कुतः थन जुयाः मच्चंगुलिं थन व अभावयात पूर्वकेत थ्व च्वसु तयार जूगु खः ।

२. सैद्धान्तिक अवधारणा

थुगु लेखय् ‘मूलदेवशशिदेवो’ व ‘मूलदेवशशिदेवोपाख्यान’ नाटक दथुइ दानाः स्वयातःगु दु । व निगू पूधाःप्याखं दथुइ ज्वःलाःगु व पाःगु खँ कुलातःगु दु । निगु नाटक साहित्ययात कयाः थीथी छुं छुं च्वयगु ज्या‘जगतप्रकाश मल्लं च्वयातःगु मूलदेवशशिदेव प्यखं व भूपतीन्द्र मल्लं च्वयातःगु मूलदेवशशिदेवोपाख्यान प्याखनय् खास उलि भेद खनेमदु । निम्हेस्यां छगु हे विषयवस्तुयात कःघानाः प्याखं च्वयातल । बाखं छताजि हे खः । परिवेश, उद्देश्य, छुमां छताजी हे खः (बनेपाली; ११३३:२१)।’ उगु सफूति सामान्य कथं निगू सफू दथुया ज्वःलाःगु व पाःगु खँ क्यनातःगु जूसां व दानाः स्वयगु समस्या ल्यनाः हे च्वन । गथे निगू सफूदथुइ दाना स्वयगु खः उकथं हे थन ‘मूलदेवशशिदेवो’ व ‘मूलदेवशशिदेवोपाख्यान’ नाटक दथुइ दानाः स्वयातःगु साहित्यिक सैद्धान्तिक अवधारणा छयलातःगु दु । थन विषयवस्तु, घटनाक्रम, धार्मिक-सामाजिक, पात्र, भाषा, दृश्य-विभाजन, साङ्गीतिक व साहित्यिक मूल्ययाबारे चर्चा यानातःगु दु ।

३. विधि

३.१ तथ्याङ्क सङ्कलन

द्वितीय श्रोत – थुगु च्वसुइ साहित्यिक कृतियात आधार दय्काः विवेचना यानातःगु दु । थुगु ज्याया प्रयोजनया नितिं सरस्वती तुलाधरं सम्पादन यानातःगु ‘मूलदेवशशिदेव’ व अगिव बनेपालीं सम्पादन यानातःगु ‘मूलदेवशशिदेवोपाख्यान’यात प्राथमिक सामग्रीकथं छयलाः तयागु दु । विवेचनाया नितिं माःगु सफू पुस्तकालयपाखें मुंकातःगु । मूलदेवशशिदेवो’ व ‘मूलदेवशशिदेवोपाख्यान’ निगू नाटकया विवेचना यायगु न्ह्यः समालोचकपिसं च्वयातःगु समालोचनायात द्वितीय सामग्री कथं छयलातःगु दु ।

३.२ सैद्धान्तिक आधार

‘मूलदेवशशिदेवो’ व ‘मूलदेवशशिदेवोपाख्यान’ नाटक दथुइ तुलनात्मक अध्ययन हे सैद्धान्तिक आधार खः ।

३.३ सिमाङ्कन

‘मूलदेवशशिदेवो’ व ‘मूलदेवशशिदेवोपाख्यान’ नाटकदुने च्वना: विषयवस्तु, बाखं, पात्र, भाषा, दृश्य-विभाजन, साङ्गीतिक विश्लेषण यानातःगु दु ।

४. विश्लेषण

‘मूलदेवशशिदेवो’ व ‘मूलदेवशशिदेवोपाख्यान’ नाटकदुने खनेदुगु ज्वःलाःगु व पानाच्चंगु खँ कुलातःगु दु । विशेषयाना: निगु नाटक दथुइ विषयवस्तु, बाखं, पात्र, भाषा, दृश्य-विभाजन, साङ्गीतिक विश्लेषण दु ।

४.१ प्याखंया विषयवस्तु

जगतप्रकास मल्लया ‘मूलदेवशशिदेव’ व भूपतीन्द्र मल्लं च्वयातःगु ‘मूलदेवशशिदेवोपाख्यान’ पूधा प्याखं निगूया विषयवस्तु धार्मिक खः । जगतप्रकाश मल्लया नाटकय् पूर्विय साहित्य शास्त्रकथं च्वयातःगु थुगु पूधाःप्याखंनय् महाद्यः व पार्वती निम्ह पात्र कथं दं वयाच्चंगु दु । नापं निगू प्याखनय् मतिनायात थाय् बियातःगु दु धाःसा शारीरिक सन्तुष्टि व बलिष्ठ मह व रूप आकर्षणया केन्द्र खः धकाः क्यनातःगु जुल । शशिदेव व अनङ्गसेना अन्त्य तिपु जू वंगु कारण हे वहे कारण खः । मन्तयत थःगु शारीरिक ईच्छा पूर्वकेत सामाजिक बन्धनयात नं वास्ता याइमखु धइगु खँ अनङ्गसेनां थः भाःतयात त्वताः शशिदेवनापं पय्न वंगु घटनां पुष्टि याः ।

थुकथं जगतप्रकाश मल्ल व भूपतीन्द्र मल्लया निगू प्याखनय् धार्मिक भावयात वहे पात्रपाखें अज्याःगु हे परिस्थिति न्ह्यःब्वयाः धार्मिक प्रवृत्तियात क्यनातःगु दु । उलिमछिं पुलांगु प्याखनय् थौया ईयात ल्वय्क आधुनिक विषयवस्तुयात कःघानाः उगु ईया धार्मिक नाटय् परंपरा हाचां गायेत स्वःगु खनेदु (तुलाधर; ११२०:क) धकाः भूमिकाय् न्ह्यःथनातःगु दु । व क्यनेगु निगू पूधाःप्याखनय् ज्वःलानाच्चंगु दु ।

४.२ प्याखंया बाखं

जगतप्रकास मल्लया ‘मूलदेवशशिदेव’ व भूपतीन्द्र मल्लं च्वयातःगु ‘मूलदेवशशिदेवोपाख्यान’ निगू प्याखंया बाखं छगू हे खः । न्हापां महाद्यः व पार्वती देशया जुजुया परात्रम, न्याय, धर्मया ब्यबय् याइ । यिमिसं जुजुया आदेशअनुसार महाद्यवं मूलदेव व शशिदेव जुयाः प्याखं म्हितेगु व पार्वतीं अनङ्गसेना जुयाः प्याखं म्हितेगु क्वछी । श्वेतकेतु राजा, चन्द्रमुखी रानी, शक्लबुद्धि मन्त्री, रणवीर कोटवार दुगु ‘कुंडिनपुरया राजा श्वेतकेतु नाम, चन्द्रमुखी (१) राणी भिड सव अति काम (तुलाधर; १०२०:५) धकाः देय् व राज्यया विस्तार यानातःगु दु । छगू प्याखनय् कुंडिनपुर व मेगुली मध्यपुरदेश धकाः न्ह्यःथनातःगु दु । छम्ह शंकर धैम्ह बंजाया तिरियात मूलदेवं थीथी जालझेल यानाः थः किजा शशिदेवयात मिसा हइगु रोमाञ्चक बाखं थ्व निगू पूधाः प्याखंया छगू हे खः ।

४.३ प्याखंया पात्र-चरित्रचित्रण

जगतप्रकास मल्लया ‘मूलदेवशशिदेव’ व भूपतीन्द्र मल्लं च्वयातःगु ‘मूलदेवशशिदेवोपाख्यान’ निगू प्याखंया पात्र छनोट व इमिगु भूमिका छगू कथं हे छयलातःगु दु । प्याखनय् छयलातःपिं पात्रत अवलय् लोकंहाःगु बाखनय् छयलातःगु पात्र छयलातःगु खनेदु । वास्तवय् धार्मिक बाखनय् राजा महाराजा, द्यःतय्त मूपात्रतय्त छयला तैगु खः । तर सामान्य बज्जा शंकरदत्त व वया मिसा अनङ्गसेना अले धूर्त ब्रम्हु मूलदेव व शशिदेवयात मू पात्र कथं छयलातःगु दु । व छगू कथं अवलय्या इलय् जगतप्रकाशं छयःगु प्रयोगात्मक कथं हे खनेदु । वहे प्रयोगयात प्याखं मैथिली च्वयुगु इवलय् भूपतीन्द्र मल्लं इपिं हे पात्र व बाखं छयलातःगु दु । बेताल पञ्चविंशति बाखंसफूया गुंगुगु बाखनय् पुत्र मूलदेव व पुत्री अनंगवति धकाः नां छुनातःगु खनेदु (स्थापित, ११२० : २८) । झिनीगुगु बाखनय् मूलदेव व शशिदेवयात छयलातल (स्थापित, ११२० : ३५) ।

जगतप्रकाश मल्ल लोकप्रसिद्ध धूर्त ब्रम्हुतय्त नायः दय्का थुगु प्याखं च्वल । लोकबाखं, दन्त्यबाखंपाखें उत्थान जूपिं पात्रतय्त प्याखनय् थनेहल । थ्व चरित्रया इतिहास प्वलेबलय् मूलदेव शशिदेव नां छयला सर्जक गुणाढ्यं पिशाची भाषाय ‘बृहत्कथा’य् न्ह्यथनातःगु खः । व सफूयात विद्वान बुध स्वामी संस्कृत भाषाय् ‘वृहत्कथा श्लोक ग्रन्थ’ धकाः रचना यात । अनं

लिपा सोमभट्टं थ्वहे सफूयात 'कथा सरित्सागर' नां बिल । थुगु हे सफू हिन्दीइ अनुवाद याना: गंगाप्रसाद शर्मा 'कथा सरित्सागर' नां बिया: पिथनात:गु दु । विशेष याना: ईरान, अरब, मध्य-पूर्वीय देय् जुजुं यूरोपय् थ्यंक थुकिया प्रभाव ला:वंगु दु । व बाखनय् नामुद धूर्त ब्रम्हुकथं मूलदेवशशिदेव नांया चरित्रयात थनात:गु दु । वहे धूर्तता ब्वय्यु ज्या जगतप्रकाश मल्ल व भूपतीन्द्र मल्लं मूलदेवशशिदेवोपाख्यानय् यानात:गु दु ।

व पात्रया भूमिका कथं छुं पात्रतय्त थुकथं मूल्याङ्कन याय्फै :

अनङ्गसेना – मू. स्त्री, सत्पात्र, गतिशील, व्यक्तिगत, मञ्च, बद्ध
 मूलदेव – मू. पुरुष, असत्पात्र, गतिशील, व्यक्तिगत, मञ्च, बद्ध
 शशिधर – मू. पुरुष, असत्पात्र, गतिशील, व्यक्तिगत, मञ्च, बद्ध
 श्वेतकेतु – सहायक, पुरुष, सत्पात्र, गतिहीन, वर्गगत, मञ्च, बद्ध
 शुक्लवुद्धि – सहायक, पुरुष, सत्पात्र, गतिशील, वर्गगत, मञ्च, बद्ध
 कल्पलता – सहायक, स्त्री, असत्पात्र, गतिशील, वर्गगत, मञ्च, बद्ध
 शंकरदत्त – सहायक, पुरुष, सत्पात्र, गतिहीन, वर्गगत, मञ्च, बद्ध
 कल्पलता – सहायक, स्त्री, असत्पात्र, गतिशील, वर्गगत, मञ्च, बद्ध
 मोहलता – सहायक, स्त्री, असत्पात्र, गतिशील, वर्गगत, मञ्च, बद्ध
 कामलता – सहायक, स्त्री, असत्पात्र, गतिशील, वर्गगत, मञ्च, बद्ध

थुःगु प्याखनय् साधारण स्तरया पात्रतय्त मूपात्र दय्कात:गु न्हूगु छयला: ख: । मूलदेवशशिदेव धूर्त ब्रम्हुतय् जनप्रतिनिधि ख: धा:सा मेम्ह पात्र अनङ्गसेना छम्ह बंजाया तिरि ख: । श्वेतकेतु जुजु, चन्द्रमुखी रानी, मन्त्री दु तर ग्वहालि पात्रया कथं जक उपस्थापन यानात:गु दु । वहे कथं राजतन्त्रात्मक देय् क्यना: अन जुजु हे सर्वेसर्वा जुइ अले जुजु हे सकसित सुरक्षा बी धका: क्यनेगु कुत: यानात:गु दु । थुखे अनङ्गसेनायात मिसातय्यु चरित्र कथं क्यनेत पतिव्रता नारी जक मखु थ: मनदुम्ह नापं मेले (पय्न) वना: छुं स्वतन्त्रता क्यनेगु कुत: मया:गु नं मखु । तर पुरुषप्रधान समाजया दबदबादुने हे अनङ्गसेनाया चेष्टा व शशिदेवप्रति अति समर्पित जूगुलिं अनङ्गसेनाया प्रयासयात मिसातय्यु चड्चल प्रकृति व बलिष्ठ पुरुषप्रति मोहित जुइगु कथं क्यनात:गुलिं मिसातय्यु सकारात्मक पक्षसिवे अन्तत नकारात्मक पक्षयात उलाबिल ला धइथे खनेदु । धार्मिक आस्था, तन्त्रमन्त्रय् समर्पित समाज जक मखु धूर्त, ऐयासी जीवनया तत्कालिन समाजया प्रतिनिधि पात्रत क्यना अवलया सामाजिक अवस्था नं थुगु प्याखनय् क्यनात:गु दु (कसा, १०८४:१४-१८) ।

भूपतीन्द्र मल्लया प्याखनय् केवल निम्हप्यम्ह पात्रया नां जक पाकात:गु दु । गथे महादेवःसूत्र, पार्वतीःनटी, शुक्लवुद्धिःतीक्ष्णवुद्धि, रणवीरःरणचण्ड, चतुराःदमना, धनवचाःमचला, पायकःसिपाही, दलैःसिपाही, मेलावःभल्या आदि नां पाकात:गु दु तर ज्या वहे याकात:गु दु (बनेपाली;११३३:२२) ।

४.४ प्याखंया भाषा

भाषा सम्प्रेषणया माध्यम ख: । अवलय् देसभाषा, राष्ट्रभाषाकथं नेपालभाषा प्रचलनय् वयाच्चंगु थीथी अभिलेख, शिलालेखं क्यनाच्चंगु दु । राजकाज भाषाकथं मान्यता प्राप्त नेपालभाषाय् हे यक्व साहित्य रचना जुयाच्चंगु ख: । भूपतीन्द्र मल्लं नेपालभाषां प्याखं च्वयात:गु दु । भाषानाटक (ने.सं. ८१५), गौरी-विवाह (ने.सं. ८२६), गोपिचन्द्रोपाख्यान आदि भूपतीन्द्र मल्लं नेपालभाषाय् च्वयात:गु प्याखं ख: । अथे हे मूलदेवशशिदेवोपाख्यान (ने.सं. ८२६), गोपिचन्द्रोपाख्यान, जालंधरोपाख्यान मैथली भाषां च्वयात:गु भूपतीन्द्र मल्लया प्याखं ख: । भूपतीन्द्र मल्लं बंगाली भाषां गोपिचन्द्रोपाख्यान, महाभारत (ने.सं. ८२२) प्याखं च्वयात:गु दु । थुकथं भूपतीन्द्र मल्लं भाषाया विशेष महत्व बिया: नेपालभाषा, मैथली भाषा व बंगाली अलय् संस्कृत भाषाय् नं नाटक च्वयात:गु खँ न्ह्यथनात:गु दु (बज्राचार्य, ११२८:४८) । तत्कालीन अवस्थाय् जुजुपिनि दरवारय् खँल्हाइगु मैथली भाषां ख: । नेपा:या गुलिं जुजुपिनि वैवाहिकसम्बन्ध भारतया मैथली भाषाभाषीनापं जुयाच्चंगु ख: ।

थःगु मांभाय् जूगुलिं व मैथली, संस्कृतिप्रतिया लगाव अस्वाभाविक नं मखु । नेपालय् अवलय् मैथली परम्परा दुग खँ थुगु प्याखंया कथं नं थुइके फै ।

थुगु प्याखनय् खँल्हाबल्हा (कथोपकथन) मैथली भाषां दु । देसवर्णन, राजवर्णन संस्कृतं दु धाःसा निर्देशन वाक्य नेपालभाषाय् दुगु खँ च्वय् न्हिथने धुकूगु खँ खः ।

जगतप्रकाश मल्लया 'मूलदेवशशिदेव' नेपालभाषाय् च्वयातःगु दु । पञ्चविंसति सफूया नीनिगूगु बाखंयात हे लिधंसा दय्का जगतप्रकाश मल्लं मूलदेवशशिदेव प्याखं च्वःगु खः (स्थापित, ११२०:३५)।

थ्व कथं थुगु प्याखंया मूस्रोत वहे लोकबाखं खः । लोकमानसय् लोकंहापिं धुर्त पात्रत वहे मूलदेवशशिदेव खनेदु । उकिं वहे नां छयला जगतप्रकाश मल्लं प्याखं च्वःल । उकिया मेगु संस्करण कथं मैथलीभाषाय् भूपतीन्द्र मल्लं थ्व प्याखं च्वःगु खः । थुखे भूपतीन्द्र मल्लं धाःसा 'मूलदेवशशिदेवोपाख्यान' नां छुनाः मिथिला भासं नाटक च्वल । थुगु सफूया मेगु भाषिक विशेषता कथं निर्देशन वाक्य धाःसा नेपालभाषां च्वयातःगु दु । ल्यं दुगु मेगु कथोपकथन पात्रया स्तर, बुद्धि, क्षमता व योग्यताअनुकूल भाषा थुगु नाटकय् छयलातःगु दु धाःसा थःसिबें तःधं, थकालीपित 'झासँ' धाय्त 'विजय करु' धायेकातःगु दु । अथेहे चिधिपिं व क्वकालीपित 'चलु' जक धायेकातःगु दु । मेगु इमिगु स्तरकथं खास हे पाका न्ववाकातःगु खनेमदु । थथे पद, मर्यादा, स्तरअनुसार न्ववाकातःगु खास हे खनेमदु । थ्व थुगु प्याखंया कमजोरी खः । छगू हे विषययात कयाः प्याखं च्वय्गु निरन्तरता ब्युगु खः । थुगु कथं धार्मिक प्रभावसिवें अप्वः लोकबाखं, न्यँकंबाखंपाखें प्रभावित जुयाः थुगु प्याखं च्वःगु खनेदत धाःसा पुलांगु नाटक परम्परायात धाःसा त्वतेफूगु खनेमदु ।

जगतप्रकाश मल्लया प्याखं लेखन नेपालभाषां खनेदु धाःसा भूपतीन्द्र मल्लं थःगु मातृभाषा मैथली प्याखं च्वन धाःसा निर्देशन वाक्य नेपालभाषा च्वयातःगु खनेदु । सायद प्याखं स्यनेत अपुइ धकाः निर्देशन वाक्य नेपालभाषा च्वगु अनुमान याखिं ।

४.५ प्याखंया दृश्य विभाजन

जगतप्रकाश मल्लया 'मूलदेवशशिदेव' प्याखनय् स्वंगु ब्वय् ब्वथलातःगु दु । प्रथम दिवसय् ८ गू लु दु । द्वितीय दिवसय् १५ गू लुतक दु धाःसा तृतीय दिवसय् २० गू लुतक प्याखं न्ह्याकाः क्वचाकातःगु दु । वहे मूलदेवशशिदेवोपाख्यान मैथली भासं भूपतीन्द्र मल्लं च्वगु खः । उगु प्याखनय् धाःसा प्रथम दिवसय् ८ गू लु दु । द्वितीय दिवसय् १८ गू लुतक न्ह्याकातःगु दु । तृतीय दिवसय् २४ गू लुतक प्याखंयात न्ह्याका क्वचाकातःगु दु ।

४.६ प्याखंया साङ्गीतिक

पुलांगु प्याखं क्यनेगु परम्परा स्वय्बले सङ्गीतया तःधंगु भूमिका दु । 'मल्लकालीन नेपालभाषा नाटक निगू शैली चोयातःगु दु । छगू पद्य शैली मेगु गद्य शैली । रत्नेश्वर प्रादुर्भाव, एकादशी चरित्र, कर्पावती चरित्र नाटक पद्यात्मक शैली चोयातःगु खःसा धान्यवती प्याखन, मूलदेवशशिदेव, विव्रमचरित्र, ययात्युपाख्यान आदि नाटक गद्यात्मक शैली चोयातःगु नाटक खः (महर्जन;११४२:३६) ।' अवलय् प्याखंम्वःपिसं अभिनय याय्त हे सङ्गीतया तालय् यानाच्चनी । 'पात्र दुहापिहां जुइबले बाजं थाय्गु, पँयताः पोंगा पुइमाःगु उगु ईया नाटकया परम्परा खः (महर्जन;११४२:३६)।' पुलांगु प्याखंया संरचना स्वय्बले नं म्ये, प्याखं व अभिनय स्वंगु दुथ्यानाच्चंगु निगू प्याखनय् खनेदु ।

मल्लकालीन प्याखनय् राग व तालयात तःधंगु महत्व बियातःगु दु । खःला थौंकन्हे त्वाःत्वालय् हालावयाच्चंगु दाफाभजनय् नं ताल व रागयात उलि हे महत्व बियातःगु खनेदु । व पुलांगु परम्परायात नेवाःतय्सं थौंतक नं नाला कयावयाच्चंगु दु । थौंकन्हे सँकिपा व नाटकय् पात्रयात सङ्केत यानाः विशेष सङ्गीत तय्गु यानावयाच्चंगु न्हूगु मखु । 'तिप व झाक धैगु पुइगु छगूकथं बाजंया ताल खः । थीथी इलय् हालीगु व बखत बखतय् हालीगु मे थें तुं थो पुइधुंकाः प्याखंमोःत पिहांवइबले आः प्याखनय् गुजोगु अवस्था वय्तेन धैगु संकेत बी । थ्व नितां पुइगु पँयता व पोंगानाप सम्बन्ध दुगु संगीत खः । उकिं तिप व झाक पात्र व बाखंया अवस्थायात कयाः पुइगु याइ (महर्जन;११४२:३८) । 'नाटकय् राजा, मन्त्री, प्रजा आदि भिंपिं मनूत वःगु संकेत बीत तिप पुइकातःगु दु । अथे हे झाक पुइबले दैत्य, राक्षस वइगु वा मभिंगु ज्या जुइन धैगु संकेत बी ।

दैत्य अथवा राक्षस दबुली वय् वनीबले छुं नं अकर्म, मभिं गु ज्या जुइ गु कने मालधाःसा झाक पुइ । झाक पुइ गु धै गु हे अशुभया संकेत खः (महर्जन; ११४२:३८) । थु गु निगूं प्याखनय् अथे तिपं व झाक निताजि बाजं पुइ गु क्यनातः गु म दु । मूलदेवशशिदेवोपाख्यान प्याखंया विशेष साङ्गीतिक महत्व दु । खःला पुलांगु फुक्कं प्याखं साङ्गीतया तालय् पात्रत प्याँहा वइ गु, पलाःछी गु, प्याखं लहुइ गु, दुहाँ वनिगु खः । व परम्परायात थु गु प्याखनय् नं नालाकयातः गु दु ।

मे गु साङ्गीतिक महत्वया खँ खः – प्याखनय् छयलातः गु राग । नेवाःतय्सं छयलाः वयाच्वंगु थीथी राग बाजाया नौसुरताललिसें पाय्छि कथं ज्व मलाः । दाफाभजन, धल्चाभजन, थीथी हुलाप्याखं, प्याखनय् छयलिगु तालःराग स्वनिगलय् नेवाःतय्सं थःमहं हे तयार यानाः थः गु कथं छयलाः वयाच्वंगु खः । चोताल, प्रताल, बेहंगरा, पहडिया, काफि धनाश्री ताल नेवाःतय्सं थौतक छयलाः वयाच्वंगु मौलिक ताल, राग खः । थु गु मूलदेवशशिदेवोपाख्यान प्याखनय् न्यय्यापू म्ये तयाः दय्कातः गु दु । मूलदेवशशिदेव प्याखनय् नं उकथं हे तःहाकः गु व चिहाकः गु यानाः ३२ गू म्ये दुथ्याकातः गु दु । उकिं प्याखनय् सङ्गीतया गुलि महत्व जू धकाः स्पष्ट जू । अबलया प्याखनय् थीथी भाषा छयले गु नं छगू नं विशेषता दु । नेवाःत प्याखनय् ब्वति काइपिं जूगुलिं निर्देशन वाक्य नेपालभाषां. च्वयु चलन थु गु प्याखनय् नं यथावत कथं छयलातः गु दु । पुलांगु परम्परायात कःघाना नान्दिम्ये, देव्यर्णन व राजवर्णन तयातः गु हे दु । थु गु प्याखं मैथली भाषां च्वयातःसां व पहःयात त्वफीकातः गु म दु । प्याखंविज्ञ प्रेमबहादुर कसाःया नं थथे हे बिचाः दु गु खँ ‘रत्नेश्वर प्रादुर्भाव’ प्याखंया भूमिकाय् व्यक्त यानातः गु दु । थु गु प्याखंया महत्व व विशेषतायात थुकथं चर्चायाय् बहजू –

४.७ प्याखंया परिवेश

मूलदेवशशिदेव प्याखनय् मल्लकालीन इलय्या कुंडिनपुर व मूलदेवशशिदेवोपाख्यानय् मध्यदेशयया सामाजिक, धार्मिक व सांस्कृतिक, राजनीतिक, आर्थिक जीवनया परिवेश न्ह्यःब्वयातः गु दु । प्याखनय् थौंसिबें प्यसःदँ न्ह्यःया सामाजिक व धार्मिक परिवेश ब्वयातः गु दु । धर्मप्रति आस्था दु गु खँ अनङ्गेनापिं चतुर्दशी ब्रत च्वंगु घटनां कयं । अनङ्गसेनां सिद्धयोगिनीयात अन्धविश्वास थः गु सर्वश्व लःल्हाः गु क्यनाः अवलय् तन्त्रमन्त्रया व्यापक प्रभावयात क्यनातः गु दु । अवलय् धार्मिक अन्धविश्वासय् गुलि ल्यु वनाच्वंगु दु धइ गु परिवेश प्याखनय् क्यनातः गु दु । देव्या मूल शक्ति राजा जुयाच्वंगु परिवेश निर्णय कर्ता राजायात क्यनातः गु दु । थीथी धार्मिक सम्प्रदाय व मान्यता दु गु परिवेश वयाच्वंगु दु । थःथः गु धर्म सम्प्रदाय तःधं तायेका न्ह्यानाच्वंगु खं यानाः धर्मय् धेधेबल्ला दु गु खँ स्पष्ट याः । केवल हिन्दु धर्मयात जक क्यनातल । अवलय् क्रिश्चियन, मुस्लिम, बुद्धि धर्म नं मदु गु मखु तर थन शिवभक्त, विष्णुभक्त व भवानी भक्तया जकक अस्तित्व दु गु क्यनातल ।

४.९ प्याखंया द्वन्द्व पक्ष

द्वन्द्व पक्ष प्याखंया आत्मा खः । मूलदेवशशिदेव व मूलदेवशशिदेवोपाख्यान निगूं प्याखनय् द्वन्द्वयात थाय् बियातः गु दु । प्याखंयात स्याचुकक, दुयंक्क दय्केत स्वकुमिपित आः छु जुइ धइ गु कौतुहलता बी गु तत्व द्वन्द्व हे खः । थु गु प्याखनय् दकलय् धिसिलाः गु द्वन्द्व पक्ष हे खः । प्याखनय् न्हापांगु द्वन्द्व शंकरदत्तयात कतदेय् छवयु कि मछवयु अनङ्गसेनाया मनया द्वन्द्व खः । शंकरदत्तयाके थः पुर्खातथें कतदेय् वनाः बनेज्या यानाः यक्व दां कमे यानाहयु चाहना दु धाःसा झिनिदँया नितिं गथे यानाः भाःतयात त्वताछवयु धइ गु दुविधा खः अनङ्गसेनाया खः । शंकरदत्तया जिद्दीन्ह्यःने अनङ्गसेनाया कुतः असफल जुइ । शंकरदत्त कतदेय् वनेधुंका अनङ्गसेनाया मनय् धौवजि वाली । यौवनं चुलिजायाच्वंगु वैशय् भाःत नापं च्वनेमखं गु छम्ह विवाहिताया नितिं वसिवें तःधंगु पीडा छु दै । अनङ्गसेनायात छखे पतिब्रतां चिनातः गु दु धाःसा मेखे वयाकय् नारी सुलभता नं दु । अनङ्गसेना भाःतप्रति समर्पण जुया चतुर्दशी ब्रत च्वनी । घटनाक्रमं अनङ्गसेनाया जीवनय् शशिदेवयात स्वाके हइ । अनङ्गसेनाया रूप खनाः शशिदेव मुर्छा जुइ । शशिदेवया कारणं यानाः मूलदेव नं द्वन्द्वय् लाइ । अनङ्गसेना मेम्हेसिया तिरि छखे दु धाःसा व मिसा मदुसा शशिदेव सी गु खँ ल्हानाः ब्यूगुलिं मूलदेवया वेचैन अप्वया वै । शशिदेव ला अनङ्गसेना खनाः वें हे जुइधुंकल । बाखनय् न्हू गु बाखंया जन्म जुइ । पाठकतय् मनय् आः छु जुइ धइ गु न्ह्यसलं कुचुकुचु नकी । शशिदेवया इच्छा पूर्वकेत अनङ्गसेनानाप नापलाकेत जब कल्पलता, कामलता व मोहलता दबुलिइ खनेदइ प्याखनय् रोमाञ्चक अवस्था खनेदइ ।

थः मिजं नं कतदेश्यु मिसातयाच्चन धैगु खँ न्यनाः अनङ्गसेना मिजं जक लिहाँ वङ्गु खःसा परपुरुषनापं भाःत काय्त नं तयार जूगु चिधंगु द्वन्द्व मखु । वयागु पतिव्रता धर्म गुलि तःधं धैगु स्पष्ट क्यं । ‘अनं –हे माता जे एहाक आज्ञा सहेकर वनीके एक पुरुष जाहिदियो (बनेपाली;११३३:९३)।’ धकाः भाःत लिहाँ वङ्गु मूल्यय् भाःत काय्त नं तयार जुल । अनङ्गसेनाया छखे थः भाःतप्रतिया प्रेम प्रबल दु धाःसा उकिया नितिं मेपिनापं द्यनेत नं तयार जूगु चानचुन द्वन्द्व मखु । अङ्ग अप्वः मनया द्वन्द्व ला तब जुल जब शशिदेवया पुरुषत्वपाखें प्रभावित जुयाः अनङ्गसेना थः भाःतयात हे लुमंका छवत । ‘अनं – अमथे उपायन जिरसा, मिखा पिति यातोलेड, छे तोलते मफया जे वय, बोड यडा(२)(तुलाधर;११२०:२८)।’ अनङ्गसेनाया पतिव्रता भाव शशिधरनापंया प्रेमधुंका हिउपाः वै । पतिव्रता व नारी सुलभ भावनाया दथुया द्वन्द्वय् नारी सुलभ भावनां त्याकी । अनङ्गसेनायाके नारी भावना अप्वः बुयावइ । शंकरदत्तया स्त्री बुइ वयाकय् शशिधरया मतिनामि कथं लुयावइ । वास्तवय् मिसातय् कमजोरी वलिष्ठ पुरुषया चाहना खः धइगु यथार्थ थुगु प्याखनय् स्पष्ट क्यनातःगु दु । मूलदेवशशिदेव व मूलदेवशशिदेवोपाख्यान निगुं प्याखनय् द्वन्द्वयात गाक्कं थाय् बियातःगु दु ।

५. लिच्चः

जगतप्रकाश मल्लया ‘मूलदेवशशिदेव’ व भूपतीन्द्र मल्लया ‘मूलदेवशशिदेवोपाख्यान’ निगुं पृथाः प्याखनय् खनेदुगु अप्वः ज्वःलाःगु व छगु निगुं जक पाःगु खनेदु । मूलदेवशशिदेव व मूलदेवशशिदेवोपाख्यान निगुं प्याखंया बाखंया स्रोत धार्मिक खः । थुकी मूलदेव, शशिदेव व अनङ्गसेना थज्याःपिं सामान्य मनूतयु सामाजिक जनजीवन क्यनेगु कुतः जूसां मूल विषयवस्तु धार्मिक प्रवृत्ति हे खनेदु । निगुं पृथाः प्याखंया बाखं छगु हे खः । घटनाक्रम नं छगु कथं हे न्ह्यानाच्वंगु दु । बाखनय् शशिदेव व अनङ्गसेनाया मिलन जुइ । सकलें द्यः बराबर जूगु सन्देश दु । निगुं पृथाः प्याखंया पात्रत छगु हे पृष्ठभूमि व वहे कार्य क्षेत्रय् दुसा निम्ह प्यम्ह पात्रया नां जक पानाच्वंगु दु । जगत प्रकाशया ‘मूलदेवशशिदेव’ नेपालभाषां च्वयातःगु पृथाः प्याखं खः धाःसा भूपतीन्द्र मल्लया ‘मूलदेवशशिदेवोपाख्यान’ पृथाः प्याखं मैथिली भाषां च्वयातःगु दु धाःसा निर्देशन नेपालभाषां च्वया कोष्ठकदुने तयातःगु दु । थ्व निगुं सफुती पाःगु पक्ष खः । ‘मूलदेवशशिदेव’य् स्वंगू ब्व २० गू लु दु धाःसा ‘मूलदेवशशिदेवोपाख्यान’य् २४ लु तयाः च्वयातःगु दु । निगुं प्याखनय् सङ्गीतया भूमिका प्याखनय् म्येय्, पात्र दुहाँवैबलेया, विश्रामया, थीथी पृष्ठभूमि तङ्गु बाजंया छयलाय् पूर्ण रूपं छयलातःगु दु । निगुं सफु च्वयातःगु ई कथं ऐतिहासिक महत्व दयाच्वंगु दु । निगुं प्याखनय् राजतन्त्रात्मक शासन, बज्जाया मनूत, सांस्कृतिक कर्मकाण्डया प्रभाव, रसरङ्गया पृष्ठभूमि व तन्त्रमन्त्रं प्रभावित सामाजिक संस्कारया परिवेश, ई छगु कथं हे क्यनातःगु दु । थ्व निगुं सफुती द्वन्द्व पक्ष सशक्त दु । निगुलिं आन्तरिक व वाह्य पक्ष वयाच्वंगु दु । निगुलिं छगु कथंया हे अवस्थाया द्वन्द्व दु ।

बाज्या जगतप्रकाश मल्लया ‘मूलदेवशशिदेव’या प्रभावं छय् भूपतीन्द्र मल्लं यानाः ‘मूलदेवशशिदेवोपाख्यान’ पृथाप्याखं च्वयातःगु दु । थ्व निगुं सफुती बाखं, पात्र, परिवेश, सङ्गीत, द्वन्द्व छगु हे कथं छयलातःगु दु धाःसा भाषागत कथं ‘मूलदेवशशिदेव’ नेपालभाषां च्वयातःगु दु धाःसा ‘मूलदेवशशिदेवोपाख्यान’ मैथिली भाषां च्वयातःगु दु । ‘मूलदेवशशिदेव’यात अनुवाद यानाः हुबहु ‘मूलदेवशशिदेवोपाख्यान’ पृथाः प्याखं च्वयातःगु मखु तःसिकं प्रभावित धाःसा जुयाच्वंगु दु ।

सन्दर्भसामग्रीया धलः

कसा, प्रेमबहादुर, ने.सं. १०८४, जय प्रकाशया रत्नेश्वर प्रादुर्भाव । च्वसापासा, ओमबहाल, येँ ।
मल्ल, जगत प्रकाश, सं. तुलाधर, सरस्वती, ने.सं. ११२०, मूलदेवशशिदेव । नेपालमण्डल घःचाः धुकू, यलध्वाखा, यल ।
बज्राचार्य, चुन्दा, ने.सं. ११३१, नेपालको प्राचीन नाटक, । मतिनाः५:१३:८:३१, नेपाः, यल, कुमारीपाटी ।
बज्राचार्य, चुन्दा, ने.सं. ११२९, नेपालभाषा नाटक साहित्यया इतिहास ने.सं. ११०८ दँ तक्कया छगु परिचय । कुतः पिकाक, तिबुक्छे-८, ख्वप ।
बज्राचार्य, शान्तहर्ष, ११०७, न्यायविकासिनी । नेपालभाषा परिषद्, येँ ।

मल्ल, जगतप्रकाश, सं. सरस्वती तुलाधर, मूलदेवशशिदेव । नेपालमण्डल घःचाधुकू, यल, यलध्वाखा ।

मल्ल, भूपतीन्द्र, सं अगिब बनेपाली, मूलदेवशशिदेवोपाख्यान । नेपाल साहित्य मन्दिरया नितिं सुशीला साखः ।

मल्ल, भूपतीन्द्र, ८२६, मूलदेवशशिदेवोपाख्यान । (थ्यासफू)

महर्जन, जीवन, ११४२, नेपालभाषा, पुलांगु प्याखं-इकुनप्याखं । नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय,
चैनलाकौल स्मृति भवन, यलध्वाखा, यल ।

स्थापित, ज्वाला, ने.सं. ११२०, बेताल पञ्चविंशति । नेपालमण्डल घःचाधुकू, यल, यलध्वाखा ।

शर्मा, गंगाप्रसाद, ने.सं. ११२५, कथासरित्सागर । राजा पाँकेट बुक्स, दिल्ली, बुराडी ।

शाह, चन्देश्वर, ने.सं. १११९, मल्लकालीन मैथिली नाटक । नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान, येँ, कमलादी ।

Vajracharya, Dhanavajra and Kamal P. Malla (eds), 1985, *The*

Gopalrajavamsavali. Wiesbaden GmbH: Franz Steiner Verlag, Horst.